

Zbigniew LACH

„PRZEGLĄD GEOPOLITYCZNY” 2012, T. 5

GEOPOLITYCZNE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Wprowadzenie

Państwo, jako suwerenny, terytorialny twór działający na rzecz politycznych, gospodarczych, społecznych i obronnych interesów mieszkańców, kształtuje swoją przestrzeń bezpieczeństwa, którą bezpośrednio stanowi zarówno jego własne terytorium¹ (lądowe, morskie, powietrzne), jak i inne definiowane przestrzenie, określane jako obszary: działania, wpływów, zainteresowania, odpowiedzialności czy teatry operacji oraz wojny. Przestrzenie te konceptualizowane są w kontekście przynależności danego kraju do struktur międzynarodowych, a także działalności państwa na arenie międzynarodowej w różnych jej aspektach, również w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, w tym obronności. Problematyka powyższa w świetle działań państwa na rzecz bezpieczeństwa w wymiarze międzynarodowym oraz wewnętrznym zawarta jest w strategii bezpieczeństwa narodowego, założeniach realizacji polityki zagranicznej naszego kraju i innych dokumentach.

Kształtowanie przestrzeni bezpieczeństwa państwa wypływa więc również z konieczność prowadzenia odpowiedniej polityki wewnętrznej, której celem jest dążenie do wzrostu oraz rozwoju gospodarczego, przy zachowaniu zasady rozwoju zrównoważonego i bezpieczeństwa wewnętrznego nakierowanego na obniżanie ryzyka skutków zagrożeń, a także przeciwdziałanie im. W obliczu tego jako istotne jawi się także dążenie do sprostania współczesnym wyzwaniom, a to z kolei wymaga realizacji m.in. polityki przestrzennej, która materializowana jest w ramach działalności określanej mianem gospodarki przestrzennej. Ogólnie wyróżnia się następujące formy tej działalności: politykę przestrzenną, planowanie przestrzenne, ochronę przestrzeni, zarządzanie przestrzenią oraz dysponowanie przestrzenią. W niniejszym artykule przedstawiona zostanie problematyka dotycząca głównie realizacji polityki przestrzennej.

Oczywistym jest więc, że kształtowanie przestrzeni bezpieczeństwa państwa nie może jednak ograniczać się jedynie do własnego terytorium, a więc działań na gruncie realizacji polityki wewnętrznej i polityki przestrzennej², ale również muszą

¹ Podstawowym komponentem państwa jest jego terytorium (do którego państwo ma suwerenne prawo), stanowiące przestrzeń egzystencji i możliwości rozwojowych dla zajmującego je społeczeństwa. Terytorium państwowe obejmuje: powierzchnię ziemi w granicach państwa, razem z wodami wewnętrznymi i położonymi pod nimi wnętrzem ziemi; wody przybrzeżne (morskie wody wewnętrzne) oraz terytorialne wraz z wchodzącymi w ich skład głębinami morskimi; przestrzeń powietrzną (lądowej oraz morskiej części terytorium).

² Podstawowym dokumentem określającym zasady polityki przestrzennej państwa w dziedzinie zagospodarowania przestrzennego kraju jest „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”, opracowywana obecnie na okres do roku 2030. „Koncepcja” zawiera diagnozy uwarunkowań

być podejmowane działania w wymiarze zewnętrznym – międzynarodowym. Wynika to z samej istoty zagrożeń bezpieczeństwa narodowego, specyfiki oraz natury tych zagrożeń, istoty konfliktów, kryzysów, a także, w związku z tym, konieczności rozwiązywania problemów na gruncie globalnym i regionalnym w ramach realizacji stosunków międzynarodowych. Dotyczy to także tworzenia warunków, reagowania na zjawiska i zdarzenia w przestrzeni stanowiącej otoczenie każdego państwa (wymiar regionalny), co ma również bezpośredni lub pośredni wpływ na bezpieczeństwo danego kraju. Przestrzeń aktywności każdego państwa wynika z jego wielkości oraz rangi, stąd są one szeregowane m.in. według kryteriów prawnych, politycznych, ekonomicznych, militarnych w następujących kategoriach: mocarstwa uniwersalne; mocarstwa regionalne lub sektorowe; państwa średniej wielkości oraz państwa małe.

Powyższe kryteria determinuje również działalność państwa w kontekście kształtowania przestrzeni bezpieczeństwa i odbywa się w różnym wymiarze przestrzennym. Współcześnie w epoce globalizacji, broni nuklearnej oraz precyzyjnego rażenia, dominacji zaawansowanych technologii, innowacji, gospodarki w wymiarze transnarodowym, bezpieczeństwa międzynarodowego opartego na systemach zbiorowych, szczególnie państwa małe i średnie muszą akcentować swoją obecność, a także aktywność w różnych strukturach czy układach oraz działaniach na forach międzynarodowych, wykorzystując wszelkie szanse i możliwości dla tworzenia gwarancji swojego istnienia i rozwoju. Aspekty te są również relewantne w obliczu zagwarantowania w przyszłości interesów państwa, szczególnie w przestrzeniach dotychczas jeszcze niezawładniętych i niekontrolowanych: otwarte przestrzenie oceaniczno-morskie i ich dno, obszary okołobiegunowe, kosmos, infoprzestrzeń (infosfera), a także inne miejsca newralgiczne (strategiczne) oraz dostępność czy możliwość korzystania z niekonwencjonalnych zasobów surowców i energii.

Bezpieczeństwo państwa postrzegane więc wielowymiarowo wymaga również działalności kraju na arenie międzynarodowej, w tym budowania odpowiednich stosunków z sąsiadami, bliższymi i dalszymi potęgami regionalnymi oraz graczami globalnymi. Niezbędne jest zatem, aby państwo utrzymywało zarówno dwustronne, jak i wielostronne kontakty międzynarodowe. Należało do organizacji międzynarodowych, prowadziło aktywną działalność w różnorodnych strukturach integracyjnych: polityczno-militarnych, ekonomicznych i innych, np. Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO), Unii Europejskiej (UE), Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej (OBWE) oraz do wielu innych z Organizacją Narodów Zjednoczonych (ONZ) włącznie. Udział w NATO oraz jego transformacja polityczno-wojskowa powodują, że zachodzi konieczność uczestniczenia Polski we wspólnych misjach sojuszniczych. Ponadto członkostwo w UE wymagać będzie także ściślejszej współpracy i realizacji zadań podejmowanych w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa oraz Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony, w tym w ujęciu kierunkowym –

zewnętrznych i wewnętrznych oraz sformułowane na ich podstawie główne cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. Określa ona także generalne kierunki jej realizacji oraz wyznacza konkretne zadania naczelnym i centralnym organom administracji państwowej.

Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa. Elementami tych działań są m.in.: Europejski Cel Operacyjny – EHG2010, Cywilny Cel Operacyjny CHG2008, unijne siły szybkiego reagowania, Grupy Bojowe, operacje i misje pokojowe UE, współpraca w ramach Europejskiej Agencji Obrony, a także Europejskiej Agencji Kosmicznej i innych. Ponadto Polska będzie nadal aktywnym uczestnikiem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa UE, realizując chociażby działania w ramach wymiaru wschodniego. W interesie Polski jest wzmocnienie dobrosąsiedzkich i partnerskich form wymiany i współpracy z krajami sąsiedzkimi. Służą temu programy europejskiej współpracy terytorialnej (przygranicznej, transgranicznej oraz międzyregionalnej). W ramach kontaktów bilateralnych i przynależności do struktur wielostronnych, a także dzięki zawieraniu i ratyfikowaniu traktatów, układów, umów, porozumień czy innym dokumentom w pewnej mierze warunkującym działanie państwa, wpływa ono na swoje otoczenie, a jednocześnie zachowuje znaczną autonomię wobec otoczenia. Jest to przede wszystkim autonomia decydowania o swoim losie i rozwoju, sprowadzająca się do możliwości formułowania własnych koncepcji, modyfikowania oraz kontroli ich realizacji. Tak prowadzona działalność posiada znaczenie fundamentalne dla istnienia i rozwoju państwa przy zachowaniu akceptowalnego poziomu ryzyka wynikającego z wpływu i oddziaływania otoczenia, które często jest niespójne, pełne wzajemnych konfliktów bądź sprzeczności oraz przenikających się wzajemnie wpływów i interesów. Taka sytuacja zmusza każde państwo do nieustannego poszukiwania nowych rozwiązań, również w wymiarze przestrzennym, prowadzących do realizacji przedsięwzięć na własnym terytorium oraz integrowania wysiłków i działań w wymiarze międzynarodowym - zewnętrznym, gdyż państwo zawsze funkcjonuje w warunkach stałych zmian relacji sił i interesów w swoim otoczeniu, co również determinuje konieczność ciągłego kształtowania przestrzeni swojego bezpieczeństwa.

Pojęcie regionalizacji i regionu³ w kontekście bezpieczeństwa państwa

Przechodząc do rozważań nad kształtowaniem przestrzeni bezpieczeństwa państwa w wymiarze regionalnym, celowym będzie krótkie nawiązanie do teorii problemu. Mianowicie, dokonując regionalizacji wydziela się większe terytoria złożone z mniejszych obszarów o podobnych, badanych cechach (region strefowy) lub skupione wokół jakiegoś ośrodka (region węzłowy). Ogólnie więc przyjęło się pojmowanie regionalizacji jako pewnej formy klasyfikacji. Między regionalizacją i

³ Termin *r e g i o n* jest używany powszechnie, praktycznie we wszystkich językach i krajach, w trzech różnych, lecz wzajemnie powiązanych znaczeniach, odpowiadających trzem różnym pojęciom „częściom obszaru”. Rozróżnia się mianowicie: 1) region jako narzędzie badania, 2) region jako przedmiot poznania i 3) region jako narzędzie działania. Desygnatami regionu w pierwszym znaczeniu są np. regiony statystyczne, tj. części obszaru, dla których gromadzi się dane statystyczne. Gdy mówimy o regionach statystycznych, mamy na myśli regiony jako narzędzia badania. Badania przeprowadza się w celach poznawczych. Zbliżamy się do nich przez rozpoznanie rozmieszczenia obiektów i zjawisk oraz wyodrębnienie części obszaru, na których te obiekty i zjawiska wykazują charakterystyczne właściwości. Takie charakterystyczne części obszaru stanowią regiony jako przedmiot poznania. Wyróżnia się wreszcie części obszaru po to, by organizować w ich ramach działalność polityczną, społeczno-gospodarczą, militarną w przestrzeni i zarządzać nią. Są to jednostki terytorialne rozumiane jako narzędzia działania.

klasyfikacją występują istotne podobieństwa, jednak procedury oraz pojęcia tych dwóch dziedzin nie pozostają w jednoznacznej odpowiedniości. W regionalizacji, w odróżnieniu od klasyfikacji, oprócz właściwości jednostek przestrzennych bierze się równocześnie pod uwagę ich lokalizację. Pojęcie regionu oparte na założeniu porządku przestrzennego wymaga przylegania jednostek przestrzennych. Regiony winny być obszarami przestrzennie zwartymi. Wymóg ten obowiązuje w typologii/klasyfikacji przestrzennej, tylko w wyjątkowym przypadku, kiedy typy/klassy występują jako zgrupowania zwarte przestrzennie, typologia/klasyfikacja przestrzenna jest równocześnie regionalizacją. Regionalizacja jest procedurą dwustopniową. Obejmuje ona właściwą typologię/klasyfikację przestrzenną oraz analizę rozmieszczenia geograficznych typów, która prowadzi do delimitacji zwartych jednostek wyższego rzędu, czyli regionów, przez przyjęcie szerszych przedziałów podobieństwa.

Regiony powierzchniowe (jednolite, formalne) oraz węzłowe (funkcjonalne), a także regiony polityczno-administracyjne występują w skali zarówno krajowej, jak i międzynarodowej. Kryteriami wyróżniania regionów powierzchniowych mogą być takie właściwości państw, jak: poziom uprzemysłowienia, zagrożenia, intensywność określonej działalności, stopień urbanizacji, wskaźnik bezrobocia, typy kultury, gospodarki itd. Przykładami regionów jednokryterialnych (jednocechowych) są: regiony energetyki wiatrowej, regiony przemysłu wydobywczego, regiony zagrożenia terroryzmem, sejsmiczne, powodziowe; przykładami regionów wielokryterialnych – kraje zachodnie, Afryka Północna i Bliski Wschód, Afryka tropikalna, Azja Południowo-Wschodnia, Ameryka Łacińska, ale również obszary strategiczne, rejony operacyjne, rejony zagrożeń kryzysowych.

Regiony węzłowe w skali globalnej są grupami państw powiązanych intensywną wymianą handlową, przynależnością do określonych struktur, kooperacją przemysłową, migracjami ludności i wymianą naukowo-techniczną. Regiony węzłowe o największym potencjale tworzą: Ameryka Północna, Europa Zachodnia i Japonia. Wymiana gospodarcza i naukowo-techniczna wiąże także Amerykę Południową, kraje arabskie, kraje strefy Pacyfiku.

Występują ponadto klasyfikacje przestrzenne regionów ze względu na ich wielkość. Stąd mogą być np.: megaregiony, makroregiony, regiony, sub- lub podregiony, mezoregiony, mikroregiony.

W rozważaniach na gruncie geopolitycznym pojęcia regionów są powszechne. Dlatego wyróżnia się zarówno regiony geopolityczne, jak również regiony geostrategiczne, przy czym podejście do regionalizacji na tym gruncie bywa często odmienne. Przykładem tego są rozważania Saula Bernarda Cohena⁴ zawarte w

⁴ W jego ujęciu geopolityczna struktura świata ma przede wszystkim charakter hierarchiczny. Na szczycie tej piramidy znajdują się regiony/obszary geostrategiczne (*The Geostrategic Realm*) będące areną rywalizacji polityczno-przestrzennej o charakterze planetarnym. Te z kolei dzielą się na mniejsze jednostki nazywane regionami geopolitycznymi (*The Geopolitical Region*). Ich zasadniczą cechą jest ich specyficzna autonomiczność w ramach obszarów geostrategicznych. Z kolei na samym dole tej drabiny występują etno-terytorialne „ośrodki siły” uporządkowane według reprezentowanego przez nie potencjału, położenia geograficznego i pełnionej funkcji w systemie światowym (regionalnym). W praktyce jednak nie negując samej wartości wspomnianego układu z

publikacji *Geopolitics: The Geography in International Relations*. Według tego autora, pierwotnie system globalny składał się z dwóch obszarów geostrategicznych: świata oceanicznego oraz interkontynentalnego. Jednakże wraz z zakończeniem Zimnej Wojny i upadkiem sowieckiego komunizmu wyemancypował się jeszcze jeden kontynentalny region geopolityczny – obszar wschodnioazjatycki. Współcześnie zatem – według autora – występują następujące regiony geopolityczne:

- a) oceaniczny – podzielony na poniższe regiony geopolityczne: Ameryka Północna i Środkowa, Ameryka Południowa, Europa i Maghreb, strefa Pacyfiku;
- b) kontynentalny, eurazjatycki – obejmujący swym zasięgiem obszar postsowiecki oraz Mongolię;
- c) kontynentalny, wschodnioazjatycki – składający się z dwóch regionów geopolitycznych: Azji Wschodniej (Chin) i Południowej.

Ponadto na pograniczu regionów geostrategicznych znajdują się dwie strefy pęknięcia/niepokoju (*The Shatterbelt, Crush Zone*) - Środkowy Wschód oraz Czarna Afryka.

Współcześnie każde państwo, a więc również Polska, przynależy do jakiegoś regionu⁵ międzynarodowego lub nawet kilku, stanowiącego podmiot działalności we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Szczególne znaczenie mają zinstytucjonalizowane formy współpracy i integracji regionalnej państwa w dziedzinie gospodarki, polityki i bezpieczeństwa. W kontekście kształtowania przestrzeni bezpieczeństwa państwa w wymiarze regionalnym, istotne znaczenie ma identyfikacja oraz ocena siły czynników wpływających na stan tego bezpieczeństwa w regionie, stąd potrzeba badania: charakteru współpracy i procesów integracyjnych dotyczących wszelkich aspektów bezpieczeństwa, terytoriów i granic państw regionu, działalności instytucji regionalnych, istnienia i działalności liderów w regionie (mocarstw regionalnych), sporów i konfliktów zbrojnych oraz innych zagrożeń dla bezpieczeństwa regionalnego, znaczenia siły militarnej, ról i znaczenia regionu w stosunkach międzynarodowych i inne problemy. Rację ma Peter Katzenstein, podkreślając, iż jeżeli założymy, że region nie jest daną terytorialną jednostką konstytuowaną przez pewne fakty fizyczne, ale tworem politycznej władzy i woli (ang. *the creation of political power and purpose*), to rola aktorów politycznych nie tylko wewnątrz, ale także na zewnątrz danego regionu staje się istotną zmienną analityczną⁶. W tradycyjnym ujęciu różni autorzy

metodologicznego punktu widzenia struktura ta wydaje się nazbyt uproszczona, gdyż w ramach regionów geopolitycznych mogą występować jeszcze mniejsze jednostki terytorialno-polityczne. Ponadto każdorazowo taki podział jest sam w sobie dyskusyjny niejako z definicji, jak i z racji prezentowanych granic.

⁵ Region (ang. *region*) – 1) konkretnie wydzielone terytorium, które z racji względnej jednorodności charakteryzujących go cech oraz powiązań odróżnia się od innych otaczających go obszarów; 2) subiektywna kategoria podziału przestrzeni, obszar stanowiący narzędzie jej badania (poznania) lub narzędzie działania (zarządzania). Pojęcie region jest używane w odniesieniu do obszarów, które wyróżniono, wykorzystując analizę wielocechową → regionalizacja. Patrz: W. Łepkowski (red.), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2009.

⁶ P. J. Katzenstein, *A World of Regions: Asia and Europe In the American Imperium*, Cornell University Press, Ithaca 2005, s. 21.

skupiając się na problematyce regionalnej ograniczają się do analizy zinstytucjonalizowanych form współpracy i integracji regionalnej, uwzględniając jedynie częściowo rolę zewnętrznych aktorów, w szczególności mocarstw, w procesach kształtowania się i funkcjonowania regionów⁷.

Warto zwrócić uwagę, że regionalizm międzynarodowy realizuje się w bardzo różny sposób ze względu na odmienne drogi rozwoju państw i regionów. Należy zatem stwierdzić, iż nie ma jednego wzorca regionalizmu. Jako przykłady odmiennych dróg można wskazać dwa paradygmaty integracyjne: europejski i północnoamerykański. Europejskie państwa rozwinęły głębszy regionalizm, ponieważ poszukując możliwości rozwoju, przesunęły swoje priorytety polityczne, społeczne i ekonomiczne w kierunku formowania ponadnarodowej wspólnoty dystrybucyjnej. Państwa Ameryki Północnej preferują zachowanie autonomii narodowej, poleganie na tradycyjnych i formalnych międzyrządowych instytucjach regionalnych⁸.

Granice i terytoria regionów międzynarodowych, w tym również geopolitycznych⁹ w dużym stopniu konstytuują granice i terytoria regionalnych organizacji międzynarodowych. Potwierdza to założenie Katzensteina, że regiony i ich granice są pewną konstrukcją społeczną i negocjowanym politycznie projektem. Przykładem potwierdzającym to jest kandydatura Turcji do członkostwa w UE. Autorzy wielu artykułów wręcz definiują granice regionu jako granice państw należących do takich organizacji. Zauważają przy tym, że w potocznym rozumieniu region utożsamiany jest z nazwą głównej organizacji regionalnej, np. region Europy Zachodniej kojarzy się z UE, chociaż i tu rodzą się ostatnio wątpliwości, których nie było w tzw. starej EU 15, a są w nowej EU 27 – czy ta ostatnia struktura to już Europa Zachodnia? Z kolei region Ameryki Północnej – z Północnoamerykańską Strefą Wolnego Handlu, region Bliskiego Wschodu – z Ligą Państw Arabskich czy też region Afryki – z Unią Afrykańską (wcześniej z Organizacją Jedności Afrykańskiej).

Paradoksalnie synkretyzm kulturowy¹⁰ wielu regionów, szczególnie podkreślony w przypadku Europy Południowo-Wschodniej, stał się czynnikiem tworzącym region. Zwłaszcza wtedy, gdy taki region graniczy z regionem o wyższym stopniu zwartości kulturowej, gospodarczej i politycznej. Twierdzenie takie można sformułować na przykład w kontekście polityki UE wobec wspomnianej Europy Południowo-Wschodniej czy wcześniej Europy Środkowo-Wschodniej. Powyżej

⁷ A. Dumała, *Regiony międzynarodowe – synteza porównawcza*, [w:] *Regiony w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski i inni, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 263

⁸ Tamże, s. 264.

⁹ Region geopolityczny (ang. *geopolitical region*) – kategoria podziału przestrzeni świata dla realizacji procesów badawczych lub celów (koncepcji) geopolitycznych: 1) wyodrębniania obszarów na podstawie kryteriów kulturowych, geograficznych i politycznych, utożsamiana z działalnością organizacji regionalnych; 2) przedstawienia lokalizacji geograficznej potencjalnych obszarów powstawania konfliktów; 3) wyodrębnienia obszarów wynikających z hierarchicznej integracji państw będących na różnym poziomie rozwoju; 4) podkreślenia wielkiego znaczenia strategicznego, politycznego, surowcowego i komunikacyjnego jakiegoś terytorium.

¹⁰ W kulturze synkretyzm polega na wiązaniu w jednorodne całości elementów pochodzących z różnych, genetycznie i historycznie odrębnych kultur.

wskazane przykłady zwracają uwagę na jeszcze inny, podkreślany często czynnik kreujący granice regionu, mianowicie politykę mocarstw światowych, których interesy, zderzając się, wyznaczają granice regionów. Szczególnie widoczne jest to w różnych koncepcjach geopolitycznych¹¹.

Wyraźnym tego przykładem są granice Bliskiego Wschodu czy regionu który pojawił się po rozpadzie Związku Sowieckiego – Azji Środkowej. Należy również zauważyć subiektywny aspekt zagadnienia zasięgu i granic regionów. Są one bardzo różnie postrzegane przez uczestników stosunków międzynarodowych. Można przyjąć, że niemal w każdym przypadku zasięg i granice regionów są funkcją sześciu czynników, których oddziaływanie może być mocniejsze (m) lub słabsze (s) – Tabela 1.

Region/czynnik	geograficzny		polityczny		kulturowy		ekonomiczny		militarny	
	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s
Europa Zachodnia	x		x		x		x			x
Europa Południowo-Wschodnia	x			x		x		x		x
Region Morza Bałtyckiego	x			x		x		x		x
Region odpowiedzialności USCENTCOM; USAFRICOM		x	x			x		x	x	
Bliski Wschód	x		x		x		x			x
Ameryka Północna	x			x		x	x			x
Europa Środkowo-Wschodnia	x			x		x		x		x
Środkowoeuropejski region geostrategiczny	x			x		x		x	x	
Północno-Wschodni obszar operacyjno-strategiczny	x			x		x		x	x	
Strefa strategiczna Północnego Atlantyku	x			x		x		x	x	
Śródziemnomorski region geostrategiczny	x			x		x		x	x	
Obszar euroatlantycki		x	x			x		x	x	

Tabela 1. Najważniejsze czynniki określające granice regionów, w tym również geopolitycznych/geostrategicznych

Zródło: opracowanie własne

¹¹ Koncepcja geopolityczna – ogólne ujęcie własnych interesów na tle problemów globalnych rozwoju świata, wyrażone najczęściej w formie subiektywnego odzwierciedlenia interesów i celów geopolitycznych organizacji, jak również specyfiki kulturowej i psychologii ich twórcy. Koncepcje geopolityczne stanowią wynik badania geopolitycznego, którego obiektem jest najczęściej przestrzeń globalna, interesy i potęga państw oraz panowanie nad przestrzenią terytorialną, gospodarczą lub natury niematerialnej, np. kulturowej, religijnej, poprzez sprawowanie dominacji również w drodze współpracy, lub współzawodnictwa, rozgrywania walki oraz prowadzenia konfliktu z innymi podmiotami i aktorami geopolitycznymi. Do wielkich koncepcji geopolitycznych należą: organiczna (Friedricha Ratzla), przewagi kontynentalnej (Halforda Mackindera, Karla Haushofera), potęgi morskiej (Alfreda Thayera Mahana, Juliana Corbeta), potęgi półwyspowej (Nicolasa Spykmana), potęgi powietrznej (Aleksandra de Seversky'ego), georegionów (Saula Cohena), geohistoryczna (Paula Kennedy'ego), cywilizacyjna (Samuela Huntingtona), transatlantycka (Roberta Kagana), dominacji i przewagi technologicznej (Zbigniewa Brzezińskiego) i inne. Patr: Z. Lach, J. Skrzyp, *Geopolityka i geostrategia*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2007.

Powyżej przedstawione zestawienie ujawnia szereg podobieństw, ale i różnice między regionami. Dominujący jest czynnik geograficzny. Wydaje się, że najbardziej wyraźne (pełne) są granice regionów międzynarodowych Europy Zachodniej, Bliskiego Wschodu oraz Ameryki Północnej. Ze względu na charakter współpracy i poziom jej instytucjonalizacji regiony są dość mocno zróżnicowane. Z jednej strony, mamy bardzo zaawansowane procesy integracji europejskiej w ramach wielu rozwiniętych instytucji o długoletnich tradycjach, a z drugiej strony, są tworzone ciągle nowe formy współpracy. Warunkami instytucjonalizacji stosunków międzynarodowych i relacji między państwami są: istnienie wspólnych interesów oraz odpowiednio wysoki poziom współzależności i homogeniczności państw biorących udział w danym przedsięwzięciu instytucjonalnym. Szczególne znaczenie odgrywa wspólnotowy model integracji europejskiej, której paradygmat¹² stanowi UE, która stała się do pewnego stopnia wzorcem dla działań państw w innych regionach. Ma to miejsce w Ameryce Północnej w formie NAFTA czy w Afryce w formie Afrykańskiej Wspólnoty Gospodarczej i Unii Afrykańskiej.

Zakres współpracy i ingerencji regionalnej rozciąga się od ograniczonych tradycyjnych kontaktów dyplomatyczno-politycznych, aż po niemal pełny zakres dziedzin życia publicznego państw. Stopień zaawansowania procesów instytucjonalizacji stosunków regionalnych jest także mocno zróżnicowany. Widać to po liczbie i charakterze oraz zasięgu członkowskim organizacji międzynarodowych działających w regionie. Należy zauważyć, że wśród struktur organizujących współpracę regionalną przewagę zdobywają te, które łączą cele ekonomiczne i polityczne. Porównanie procesów w regionach pozwala przy tym zauważyć występowanie dwóch różnych, pozornie przeciwstawnych, a w istocie uzupełniających się tendencji. Pierwsza przejawia się w dążeniu państwa do ustanowienia ogólnoregionalnych struktur współpracy, druga polega na budowaniu struktur subregionalnych oraz budowaniu współpracy transgranicznej.

Jednym z najważniejszych czynników kształtujących region międzynarodowy jest obecność i aktywność mocarstw regionalnych. Należy przy tym wspomnieć, że w Europie role mocarstwowe dzielone są między silne państwa narodowe i organizacje międzynarodowe – UE i NATO. W wielu sytuacjach oraz dziedzinach UE i NATO ograniczają możliwości państw do oddziaływania (dominacji) w regionie, a więc w środowisku międzynarodowym, biorąc tę rolę na siebie. Tak na przykład dzieje się w regionie Europy Południowo-Wschodniej i regionie Morza Bałtyckiego w relacjach UE – Rosja. W regionach zdominowanych i spenetrowanych przez mocarstwa podstawowym determinantem współpracy i integracji jest stopień uczestnictwa tego mocarstwa we wskazanych procesach. Przykładem tego są regiony WNP i Ameryki Północnej. Odmienną sytuację można zaobserwować w regionach, w których państwa regionalne są za słabe, aby rywalizować z mocarstwami zewnętrznymi. Tak dzieje się w regionie Bliskiego Wschodu, który ze względu na czynniki polityczne i gospodarcze, a także militarne jest obszarem zainteresowania i rywalizacji wielkich mocarstw. Przez to stał się on z jednej strony niestabilny, a z drugiej – jednym z najlepiej rozpoznawanych regionów międzynarodowych. Podobnie w Afryce brak jest wyraźnej dominacji

¹² A. Dumala, dz. cyt., s. 266.

jakiegoś państwa. Natomiast w wymiarach subregionalnych kilka państw zgłasza aspiracje mocarstwowe (RPA, Nigeria, Egipt). Natomiast cały region i subregiony stają się przedmiotem penetracji mocarstw i silnych państw (USA, Chiny, Rosja, Francja) oraz organizacji międzynarodowych (UE, NATO).

Obszar euroatlantycki¹³ NATO i środkowoeuropejski region geostrategiczny

Przestrzeń w ujęciu geostrategicznym rozpatrywana może być zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym. Dotyczy z kolei przede wszystkim regionalizacji polityczno-militarnej w wyniku której zostają wyodrębnione tzw. regiony geostrategiczne¹⁴. W tym kontekście jako specyficzny region geostrategiczny jawi się również obszar euroatlantycki¹⁵ (przestrzeń euroatlantycka), o którym mówi się w art. 6 Traktatu Północnoatlantyckiego¹⁶. Powszechnie rozumiany jest jako obszar odpowiedzialności NATO, rozciągający się od zachodnich wybrzeży Stanów Zjednoczonych (na zachodzie) do Uralu (na wschodzie) i od Zwrotnika Raka (na południu) do Bieguna Północnego (na północy).

W obliczu działalności NATO najważniejsze znaczenie geostrategiczne posiada więc obszar euroatlantycki (Rysunek 1.) jako główny obszar odpowiedzialności sojuszu, gdyż obejmuje zarówno terytoria państw wchodzących w strukturę paktu, jak również przestrzenie najistotniejsze z punktu widzenia utrzymania niezbędnych kontaktów (połączeń) między poszczególnymi państwami, w tym zapewnienia możliwości komunikacyjnych i transportowych (lądowych, morskich i

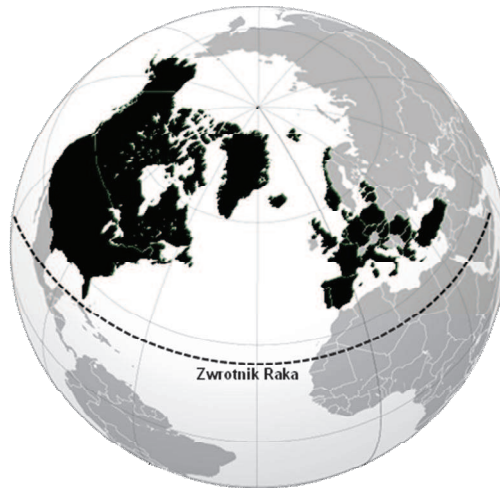
¹³ Zwany często również (synonim) przestrzenią euroatlantycką.

¹⁴ Region geostrategiczny (ang. *geostrategic region*) – obszar lądowy, morski lub lądowo-morski wraz z przestrzenią powietrzną, na którym wydarzenia polityczne, gospodarcze lub militarne mają wpływ na sytuację światową. Regiony geostrategiczne w odróżnieniu od regionów geopolitycznych, najczęściej, nie obejmują określonego obszaru według podziałów politycznych (administracyjnych) np. według granic i terytoriów państw, stąd regionem geopolitycznym jest np. Europa Zachodnia, nawet Europa Środkowa, a regionem geostrategicznym np. środkowoeuropejski region geostrategiczny. Granice regionów geostrategicznych są rozmyte, gdyż przestrzenie tak wyodrębniane dotyczą strategii działania, potencjalnej działalności militarnej, stref odpowiedzialności, stref wpływów, potencjału gospodarczego, położenia geostrategicznego, wpływu na wydarzenia w wymiarze globalnym, itp.

¹⁵ Obszar euroatlantycki obejmuje: kontynent północnoamerykański; północną część Oceanu Atlantyckiego – na północ od zwrotnika Raka – wraz z wyspami i przyległymi morzami; Ocean Arktyczny do Bieguna Północnego wraz z wyspami i przyległymi morzami; kontynent europejski wraz z wyspami i przyległymi morzami; północna część Afryki i Bliski Wschód na północ od Zwrotnika Raka.

¹⁶ Artykuł 6 Traktatu Północnoatlantyckiego zawiera następującą treść: „W rozumieniu artykułu 5 uznaje się, że zbrojna napaść na jedną lub więcej Stron obejmuje zbrojną napaść: - na terytorium którejkolwiek ze Stron w Europie lub Ameryce Północnej, na algierskie departamenty Francji, na terytorium Turcji lub na wyspy znajdujące się pod jurysdykcją którejkolwiek ze Stron na obszarze północnoatlantyckim na północ od Zwrotnika Raka; - na siły zbrojne, okręty lub statki powietrzne którejkolwiek ze Stron znajdujące się na tych terytoriach lub nad nimi albo na jakimkolwiek innym obszarze w Europie, na którym w dniu wejścia w życie traktatu stacjonowały wojska okupacyjne którejkolwiek ze Stron, lub też na Morzu Śródziemnym czy na obszarze północnoatlantyckim na północ od Zwrotnika Raka”.

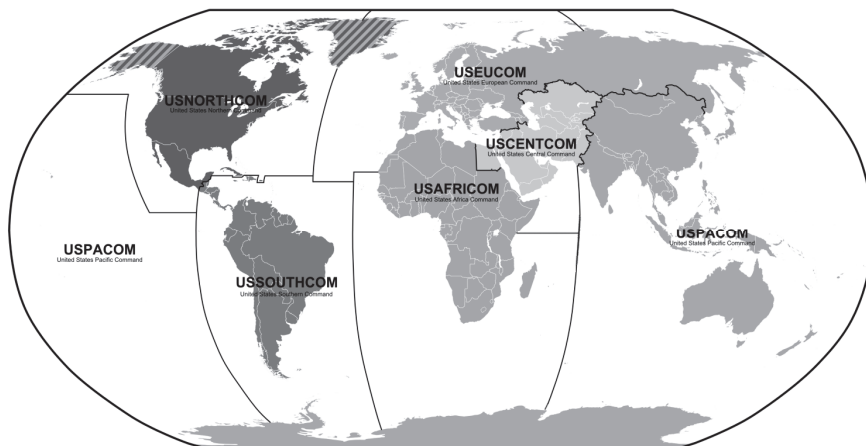
powietrznych), co tym samym gwarantuje możliwości wzajemnego wsparcie militarnego w sytuacjach wyższej konieczności.

Rysunek 1. Państwa NATO na obszarze północnoatlantyckim

Źródło: opracowanie własne

Niezależnie od powyższego, z racji funkcji jakie sprawują Stany Zjednoczone w globalnym systemie bezpieczeństwa, już po II wojnie światowej siły amerykańskie podzieliły świat poza swoimi granicami na obszary odpowiedzialności Zjednoczonych Dowództw Wojskowych (ang. *Unified Combatant Commands – UCC*) – Rysunek 2., w celu projekcji potęgi militarnej i zabezpieczenia interesów za granicą. Obszary odpowiedzialności UCC (ang. *Area of Responsibility*) tzw. dowództw regionalnych, obejmują Dowództwo Pacyfiku (ang. *United States Pacific Command – PACOM*, powołane w 1947 r. w następstwie wojny na Pacyfiku), Dowództwo Europejskie (ang. *United States European Command – EUCOM*, powołane w tym samym roku), Dowództwo Północne (ang. *United States Northern Command – NORTHCOM*), Dowództwo Południowe (ang. *United States Southern Command – SOUTHCOM*, założone w 1963 r. w następstwie pogarszających się stosunków z Kubą) i Dowództwo Centralne (ang. *United States Central Command – CENTCOM*, 1983 r.) obejmujące większość Eurazji.

Rysunek 2. Obszary odpowiedzialności dowództw regionalnych USA – UCC

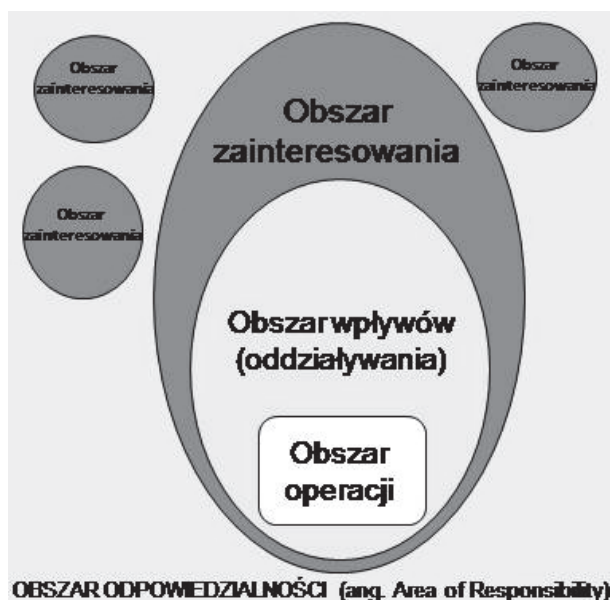
Źródło:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Unified_Combatant_Commands_map.png

W 2008 r. dołączyło do nich szóste UCC, kiedy działalność rozpoczęło Dowództwo Afryki (ang. *United States Africa Command – AFRICOM*). Z wyjątkiem Egiptu, który pozostaje pod administracją CENTCOM-u, AFRICOM jest odpowiedzialny za nadzorowanie amerykańskich operacji wojskowych oraz stosunków z całym kontynentem afrykańskim i państwami wyspiarskimi: Zielonym Przylądkiem, Św. Tomaszem i Księżęcą, Komorami, Madagaskarem, Mauritiumem i Seszelaми. Przed ustanowieniem AFRICOM odpowiedzialność za Afrykę kontynentalną była podzielona między EUCOM i CENTCOM, zaś PACOM był odpowiedzialny za Madagaskar, Komory i Mauritius.

W ujęciu regionalnym – ze geostrategicznego punktu widzenia – głównym obszarem odpowiedzialności NATO jest wspomniany wyżej obszar euroatlantycki. Ponadto wydzielane i określone mogą być w zależności od konkretnej sytuacji, a także zaangażowania militarnego sojuszu inne obszary odpowiedzialności (Rysunek 3.). W ramach obszarów odpowiedzialności wydzielane są: obszary zainteresowania, obszary wpływów (oddziaływania) i obszary (rejon) działania (operacji).

Ponadto najczęściej, w momencie podjęcia działań militarnych, wydziela się przestrzeń określaną mianem teatru wojny, teatru działań (operacji) oraz pozostałe elementy struktury przestrzennej wynikające ze specyfiki planowanych działań (zaczepne, obronne) oraz ich skali (strategiczna, taktyczna).

Rysunek 3. Obszar odpowiedzialności i jego struktura przestrzenna

Źródło: opracowanie własne

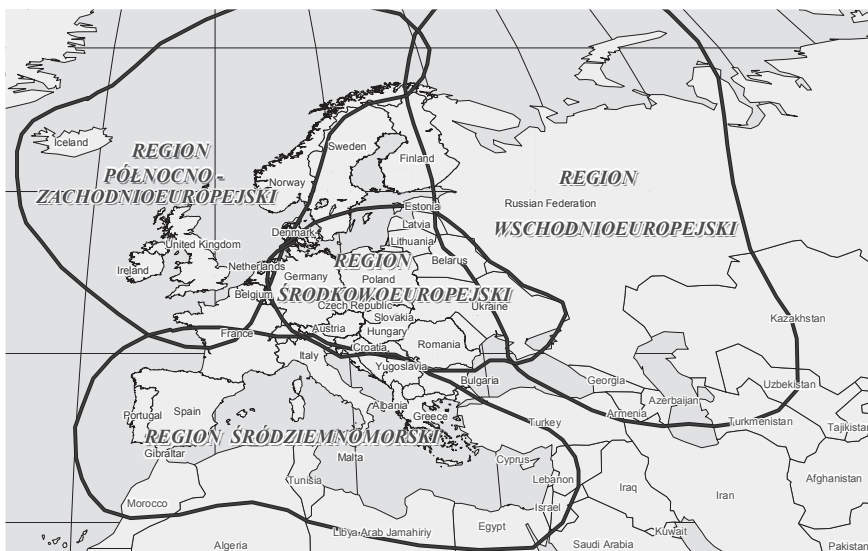
Inną kategorię przestrzenną stanowią natomiast regiony geopolityczne i regiony geostrategiczne, które wydzielane są nie tylko w oparciu o kryteria militarne, ale również inne strategiczne uwarunkowania bezpieczeństwa państw/państwa, w aspekcie regionalnym: polityczne, ekonomiczne, kulturowe, integracyjne, demograficzne, geograficzne, historyczne, również w kontekście zwartości przestrzennej. Jako istotna kwestia jawi się również cel dla jakiego następuje wyodrębnienie regionu geostrategicznego, co z kolei wynika z istoty regionu, który może być postrzegany jako:

- a) narzędzie badania,
- b) przedmiot poznania,
- c) narzędzie działania.

Stąd przestrzenie te mogą być określone w ramach obszaru odpowiedzialności NATO (obszar euroatlantycki) lub wyznaczone również poza tą przestrzenią. Potencjalnym źródłem zagrożeń, także o charakterze militarnym, pozostają rejony obniżonej stabilności w obszarze euroatlantyckim lub jego sąsiedztwie, zwłaszcza na Bliskim Wschodzie, Kaukazie Północnym i Południowym, w Azji Środkowej oraz Wschodniej. Przyczyn napięć i konfliktów w tych regionach należy upatrywać w czynnikach: etnicznych, religijnych, jak również i nierównomiernym dostępie do surowców naturalnych.

W kontekście regionalnym i w ujęciu geostrategicznym ważną przestrzenią w której rozpatrywana jest problematyka bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej jest środkowoeuropejski region geostrategiczny¹⁷.

¹⁷ Z. Lach, J. Skrzyp, A. Łaszczuk, *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*,

Rysunek 4. Regiony geostrategiczne w Europie

Źródło: opracowanie własne

Środkowoeuropejski region geostrategiczny stanowi obszar, który oprócz Polski obejmuje jej najbliższe otoczenie. Stąd w aspekcie bezpieczeństwa regionalnego dla naszego państwa ma ta przestrzeń znaczenie podstawowe (strategiczne), szczególnie w kontekście polityczno-militarnym. Oczywiście jest, że zarówno sytuacja polityczna, w tym również spójność działań państw regionu, ale także wszelkie aspekty ekonomiczno-gospodarcze, demograficzno-kulturowe, militarne (dotyczące przede wszystkim równoważenia potencjałów), wpływają bezpośrednio lub pośrednio na bezpieczeństwo i rozwój Polski. Na gruncie poznawczym przestrzeń ta stanowi przedmiot regionalnych studiów geostrategicznych, będących częścią studiów geopolitycznych świata. Jednocześnie wyniki badań, w tym szczególnie wnioski tu wypracowane, są podstawą realizacji studiów geostrategicznych na poziomie narodowym, urzeczywistnianych w polskich siłach zbrojnych, jako studia operacyjne teatru zainteresowania strategicznego (TZS). Kategorią geopolityczną – regionem geopolitycznym – jest natomiast Europa Środkowa i Wschodnia (Europa Środkowo-Wschodnia), którą to przestrzeń stanowią państwa Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry), państwa nadbałtyckie odłączone od ZSRR (Litwa, Łotwa, Estonia), państwa powstałe z dawnej Jugosławii (Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Macedonia, Kosowo), pozostałe kraje bałkańskie (Albania, Bułgaria i Rumunia). Przed zjednoczeniem Niemiec do państw regionu zaliczano także byłe NRD. Region ten pokrywa się z terytoriami państw wchodzących w jego skład i

stanowi przestrzeń europejską położoną między Europą Zachodnią a państwami WNP.

Tworzenie i kształtowanie systemu obronnego państwa – geopolityczne aspekty przestrzenne

Państwa ze względu na wielkość swojego potencjału siły (potęgę): ekonomicznego, militarne, demograficznego, przestrzennego, możliwość oddziaływania na inne podmioty państwowe – ośrodki siły, klasyfikowane są jako mocarstwa globalne – supermocarstwa, mocarstwa sektorowe lub regionalne – państwa duże, państwa średniej wielkości, państwa małe i mikro państwa. Stąd wynikają większe bądź mniejsze możliwości autonomicznego kształtowania systemu bezpieczeństwa i obronności, opartego w znacznym stopniu na własnych możliwościach lub występuje konieczność poszukiwania innych rozwiązań polegających na budowaniu zdolności koalicyjnych z innymi podmiotami prawa międzynarodowego – państwami, tworzenie przyjaznego środowiska międzynarodowego w wymiarze regionalnym, szczególnie w bezpośredniej styczności, a więc w bezpośrednim otoczeniu – z państwami sąsiedzkimi oraz wykorzystanie wszelkich innych możliwości albo dostosowanie się z konieczności do rozwiązań optymalnych w danych okolicznościach.

Sytuację geopolityczną Polski w kontekście europejskim w ciągu ostatnich dwustu lat oceniano jako niekorzystną zwłaszcza w kategoriach położenia przestrzennego pomiędzy dwoma znacznie silniejszymi sąsiadami – Niemcami i Rosją. Zmianę tej sytuacji przyniosły dopiero lata 90-te ubiegłego wieku, kiedy zaczęły następować istotne przemiany polityczne i gospodarcze w Europie, szczególnie zaś w Europie Środkowej. Pod koniec lat 90-tych ubiegłego wieku, przedstawiano trzy scenariusze potencjalnego rozwoju sytuacji geopolitycznej¹⁸.

W pierwszym scenariuszu, najbardziej korzystnym dla Polski, przewidywano bezapelacyjne zwycięstwo sił demokratycznych i wolnorynkowych. Rosja stałaby się krajem przyjaznym dla sąsiadów oraz narodów wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej. Porzuciłaby politykę wielkomocarstwową, pomyślnie rozwijałaby się gospodarczo, podnosząc radykalnie poziom życia mieszkańców. Rozszerzałaby sferę oddziaływania w dziedzinie kultury i nauki na wschód i na zachód, stając się głównym czynnikiem stabilizacji politycznej na Zakaukaziu, w Azji Środkowej i na Dalekim Wschodzie. Tak postrzegana Rosja mogłaby stać się częścią zjednoczonej Europy i jednym z podstawowych składników cywilizacji euroatlantyckiej. Scenariusz ten niestety nigdy dotychczas się nie sprawdził.

W kolejnym scenariuszu, najbardziej niebezpiecznym, przewidywano reaktywowanie państwa ideologicznego lub nacjonalistycznego oraz próbę szybkiego odbudowania pozycji wielkomocarstwowej. Taka Rosja dążyłaby do supremacji światowej i uzyskania pozycji równoważnej ze Stanami Zjednoczonymi. Podejmowałaby próby odzyskania dawnej strefy wpływów w Europie Środkowej. Stwarzałoby to bezpośrednie zagrożenie zwłaszcza dla Ukrainy, Litwy, Łotwy i Estonii a następnie Polski. Terytorium Polski stałoby się strefa ochronną

¹⁸ G. Węclawowicz, *Contemporary Poland space and society*, UCL Press, London 1996; tenże, *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

(buforową) – barierą pomiędzy Wschodem a Zachodem, a ponadto obszarem koncentracji sił zbrojnych. Taki scenariusz stawał się coraz bardziej prawdopodobny w świetle dyskusji o lokalizacji elementów amerykańskiej tarczy antyrakietowej w Polsce i w Czechach oraz prowadzonej przez Rosję polityki energetycznej opartej nie na zasadach ekonomicznych, lecz politycznych – również w skali globalnej.

Trzeci scenariusz, również niebezpieczny dla interesów geopolitycznych Polski, to stopniowe pogarszanie się sytuacji gospodarczej i pogarszanie warunków życia społeczeństwa Federacji Rosyjskiej. Dalsze narastanie chaosu społecznego, przestępczości, patologii społecznych, zahamowanie rozwoju demokracji i zniechęcenia demokracją i gospodarką rynkową. Narastanie konfliktów etnicznych i regionalnych, pełzający rozkład struktur państwowych. Przejście od rządów semidemokratycznych do rządów jawnie autokratycznych.

Tym niemniej położenie Polski w przestrzeni geopolitycznej kontynentu europejskiego uległo przewartościowaniu i pojawiła się szansa zmniejszenia negatywnych obciążeń historycznych. Wielkie nadzieje na radykalne uwolnienie się Polski od zewnętrznych zależności, zwłaszcza od Rosji, zostały w znacznym stopniu spełnione. Pełne i efektywne członkostwo w NATO oraz UE przyniosło zmianę tej niekorzystnej od stuleci sytuacji geopolitycznej. Jednakże główny geopolityczny dylemat Polski pozostaje niezmienny. Mianowicie czy polska przestrzeń ma grać rolę strefy buforowej osłaniającej UE i być obszarem styczności (osłony strategicznej) – na pierwszej linii NATO, przed negatywnymi oddziaływaniami Wschodu, czy też ma być pomostem wymiany kulturalnej i gospodarczej między Wschodem i Zachodem? Lub może aktywnym podmiotem realizującym wspólnie z Niemcami i Rosją politykę bezpieczeństwa w Europie Środkowej – regionie środkowoeuropejskim? W dalszym ciągu jednak – co wyraźnie widać – zapewnienie Polsce bezpieczeństwa, tak jak w przeszłości, wiąże się współcześnie w znacznym stopniu z jej położeniem geopolitycznym. Położenie to w strukturze UE, w warunkach narastających procesów konkurencyjności gospodarczej przybierających skalę globalną, uzyskuje nowe wartości, ale stwarza też nowe potencjalne zagrożenia np. poprzez „peryferyzację” polskiej przestrzeni. Może to jednak ulec zmianie, gdy będzie realizowany wariant integracji przestrzeni eurazjatyckiej. Na początek choćby w wymiarze transkontynentalnych korytarzy transportowych.

W tym kontekście dla zapewnienia bezpieczeństwa militarnego Polski, Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej, z uwagi na średnią wielkość kraju, powinny główny wysiłek związany z budową systemu obronnego skupiać na aspektach regionalnych i narodowych (zdolnościach własnych do obrony). Pierwsza konieczność wynika z zaangażowania polityczno-militarnego struktur bezpieczeństwa do których należy Polska. Stąd udział sił zbrojnych w operacjach oraz misjach, wynikających przede wszystkim z działań podejmowanych przez NATO i UE, ale również OBWE oraz ONZ. Ponadto, co jest równie ważne, należy skupiać się na problematyce odnoszonej bezpośrednio do budowy systemu obronnego Polski, a więc również na realizacji studiów geostrategicznych narodowych (studia operacyjne Teatru Zainteresowania Strategicznego). W obliczu prowadzenia szczegółowych badań geostrategicznych na poziomie narodowym, jak

również w celu budowy systemu obronnego, istotnym jest wypracowanie koncepcji obrony terytorium naszego kraju, stąd wynikają podziały na obszary, rejony, rubieże czy kierunki, strefy, pasy itd. Podstawą dla wypracowania systemu przestrzennego jest określenie funkcji jakie spełniają lub będą spełniały w hipotetycznych sytuacjach zagrożenia państwa, określone części jego terytorium.

Dlatego istotnym jest wskazanie obszaru rdzeniowego (żywoego) państwa, która to przestrzeń wraz z obiektami (infrastrukturą krytyczną) oraz zasobami osobowymi i materialnymi, powinna posiadać stosowną osłonę przeciwrakietową (realizowaną być może w wymiarze koalicyjnym), osłonę przed środkami napadu powietrznego, osłonę przed działalnością terrorystyczną i wywiadową itd., pozwalającą utrzymać „żywoć” tej części kraju. Inne obszary i rejony wymagane będą do rozwinięcia operacyjnego wojsk prowadzących działania powstrzymujące potencjalnego przeciwnika i opóźniające jego działania, w celu tworzenia możliwości przyjęcia wsparcia (HNS) oraz realizacji zadań wynikających z koncepcji obrony (planów ewentualnościowych).

Oczywiście wypracowanie kolejnych koncepcji i nowy podział przestrzenny terytorium, jaki w wyniku tego powstaje, powinny wynikać z ciągłej analizy rozwoju sytuacji geopolitycznej i geostrategicznej, w tym militarnej w otoczeniu Polski. Zmiany w tym zakresie są relewantne wówczas, jeżeli dotyczą przynależności sąsiadów do systemów zbiorowego bezpieczeństwa, tzn. np. wstąpienia sąsiednich państw do struktur w których funkcjonuje Polska, np.: do NATO, UE lub innych oraz działań, w wyniku których w istotny sposób nastąpiła zmiana dotychczasowej równowagi potencjału militarnego stron (naruszenia reżimu CFE) czy innych zagrożeń, itp. Przykłady podziałów terytorium Polski dla potrzeb prowadzenia studiów geostrategicznych w tym kontekście przedstawiono na Rysunku 5.

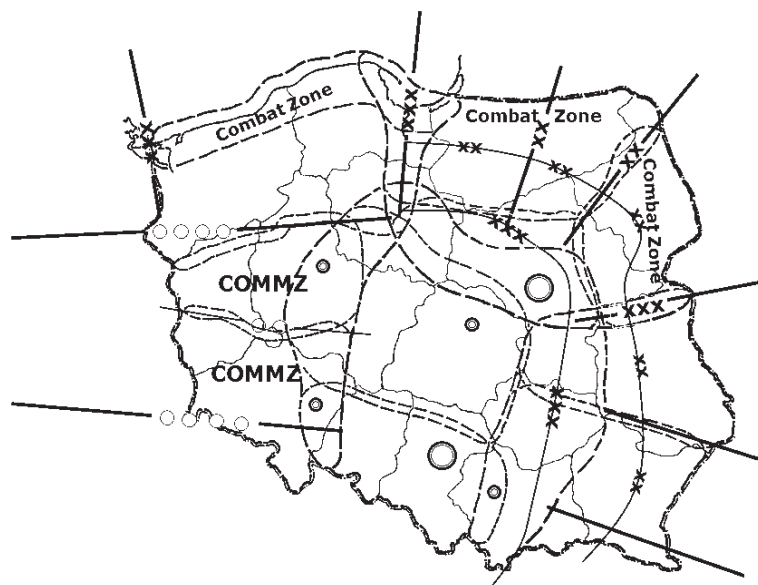
Jak wskazują zamieszczone powyżej przykłady podziału terytorium, nastąpiło obecnie odejście od wyodrębniania obszarów¹⁹ strategicznych i rejonów operacyjnych (Rysunek 5.) i wydzielenie we wschodniej części terytorium Polski dwóch obszarów operacyjno-strategicznych: „północno-wschodniego” i „południowo-wschodniego”; w części zachodniej również dwóch obszarów operacyjno-strategicznych, które jednak pełnią różne funkcje w systemie obronnym kraju: „północno-zachodniego” i „zachodniego”. W części środkowej (centralnej, rdzeniowej) Polski wyodrębniony został „centralny obszar operacyjno-strategiczny”, obejmujący zasadniczą część terytorium, na której skupiony jest strategiczny potencjał gospodarczo-obronny państwa, stanowiący „rdzeń państwa”.

W wyniku dalszych badań związanych już z budową systemu obronnego na terytorium kraju oraz koncepcją użycia sił zbrojnych, można wskazać podstawowe elementy przestrzenne, które powinny stanowić podstawę kształtowania przestrzeni obronnej państwa (Rysunek 6.).

¹⁹ Obszar (ang. *area*) – część określonego terytorium o wyodrębnionych granicach wynikających z podziałów większej przestrzeni, zróżnicowania pokrycia, dokonanej klasyfikacji i regionalizacji lub prowadzonej działalności: administracyjnej, wojskowej, eksploatacyjnej, przemysłowej itd. Jednostką większą przestrzennie od obszaru jest region, natomiast mniejszą – rejon.

Rysunek 5. Modelowanie przestrzeni (terytorium RP) dla potrzeb realizacji studiów geostrategicznych
 Źródło: opracowanie własne

Rys. 6. Model przestrzenny systemu obronnego terytorium RP na tle podziału geostrategicznego dla potrzeb realizacji studiów operacyjnych (przykład)

Zródło: opracowanie własne

Z uwagi na niejawną charakter informacji, bardziej szczegółowe rozważania dotyczące aspektów przestrzennych budowy systemu obronnego Polski, nie mogą być przedstawione w niniejszym artykule, co jest w pełni oczywiste.

Ponadto, szczególne znaczenie dla rozwoju odporności na zagrożenia bezpieczeństwa narodowego mają takie przedsięwzięcia, jak: zwiększenie odporności infrastruktury krytycznej oraz budowa systemu rezerw strategicznych. Umocnienie zdolności państwa do obrony wymagać będzie: zwiększenia potencjału sił zbrojnych do wypełniania misji; doskonalenia struktur organizacyjnych sił zbrojnych; podniesienia poziomu wyszkolenia wojsk; wzmacniania struktur administracyjno-gospodarczych kraju do wspierania obrony państwa; poprawy planowania obronnego oraz budowy nowoczesnego i produktywnego potencjału naukowo-badawczego na rzecz obronności; poprawy zdolności rozpoznania i ochrony przed zagrożeniami bezpieczeństwa państwa. W zakresie realizacji innych celów operacyjnych istotnym jest integracja rozwoju społeczno-gospodarczego i bezpieczeństwa narodowego²⁰.

Polska w UE – kształtowanie zagospodarowania przestrzennego kraju

Kolejną istotną kwestią dotyczącą kształtowania przestrzeni bezpieczeństwa państwa jest uwzględnianie aspektów bezpieczeństwa i obronności w planowaniu

²⁰ Patrz Strategia Rozwoju Systemy Bezpieczeństwa Narodowego RP 2011-2022, projekt z dn. 20.06. 2011 r. s.6-7.

oraz zagospodarowaniu przestrzennym, które stanowi narzędzie realizacji polityki przestrzennej Polski.

Istotnym czynnikiem kształtującym sytuację geopolityczną staje się współcześnie stan zagospodarowania przestrzennego kraju, zwłaszcza w zakresie sprawnego funkcjonowania infrastruktury komunikacyjnej i transportowej łączącej Polskę z przestrzenią europejską, racjonalnego rozmieszczenia głównych ośrodków gospodarczych oraz sprawnej struktury organizacyjnej oraz zarządzania przestrzenią. Pod presją procesów globalizacji i integracji europejskiej istotnym problemem staje się również zagadnienie spójności terytorialno-przestrzennej państwa. O zmianach zagospodarowania przestrzennego w coraz większym stopniu decydują interesy korporacji ponadnarodowych, a nawet tak spektakularne przedsięwzięcia jak organizacja piłkarskich mistrzostw Europy EURO 2012, w mniejszym natomiast stopniu – interesy podmiotów gospodarczych działających w Polsce. Należy mieć również świadomość, że istotne znaczenie w tym zakresie posiada stabilna polityka zagraniczna państwa, realizowana konsekwentnie bez względu na zmiany ekip rządzących, zwłaszcza w sytuacji kiedy nie zmieniają się diametralnie uwarunkowania zewnętrzne. Błędy o charakterze geopolitycznym posiadają długotrwałe konsekwencje i nie powinny być popełniane przy długookresowej strategii rozwoju kraju, która jest wynikiem konsensusu społecznego.

Rys. 7. Miejsce strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego RP oraz koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju (KPZK 2030) w hierarchii dokumentów strategicznych

Źródło: Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP 2011-2022, projekt z dn. 20.06.2011 r., s. 5.

Podjęte prace nad nową koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2030 oraz Strategią Bezpieczeństwa Narodowego²¹ (Rysunek 7.), stwarzają szanse ponownego przewartościowania uwarunkowań geopolitycznych położenia geograficznego Polski w przestrzeni europejskiej.

Pełne wykorzystanie możliwości jakie daje Polsce członkostwo w UE, powinno być ściśle związane w pierwszym rzędzie ze współczesnymi interesami kraju. Niezbędne są więc strategiczne decyzje o nierozprasaniu funduszy strukturalnych i alokacji ich w tworzenie podstaw infrastrukturalnych do rozwoju obszarów słabo rozwiniętych oraz stworzenie szans uruchomienia procesów endogenicznych, procesów rozwojowych²². Głównym celem powinno być utworzenie sprawnie działającej całości, tj. stopień integracji – spójności wewnątrz krajowej powinien być silniejszy niż z ośrodkami metropolitalnymi poza granicami Polski. Podstawowym zagrożeniem o charakterze geopolitycznym jest niebezpieczeństwo „rozbioru ekonomicznego” przestrzeni kraju, poprzez powstanie stref wpływu (ciężenia) o charakterze regionalnym, zdominowanych wielkimi ośrodkami metropolitalnymi (również spoza naszego terytorium).

Wskutek procesów, które zachodzą na świecie, ocenia się powszechnie, że okres konfrontacji wielkich mocarstw w Europie należy już do przeszłości. Nie oznacza to jednak, że w obecnej chwili Europa jest całkowicie bezpieczna. Stały przed nią nowe zagrożenia i wyzwania. Jak pokazują doświadczenia ostatnich kilkunastu lat nadal istnieje potrzeba skutecznego zapobiegania konfliktom. Punkt ciężkości działań państw europejskich w dziedzinie bezpieczeństwa międzynarodowego przesuwają się w kierunku wczesnego reagowania na sytuacje kryzysowe i przeciwdziałania możliwym konfliktom²³. Ulega zmianie charakter zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa państw europejskich. Zmniejszeniu zagrożenia wojną na skalę globalną, kontynentalną lub regionalną towarzyszy wzrost liczby kryzysów lokalnych, przeradzających się niejednokrotnie w lokalne lub regionalne konflikty. Ich źródła są różnorodne: waśnie etniczne, konflikty religijne, spory graniczne, ambicje przywódców, naruszenia praw człowieka, kataklizmy naturalne i katastrofy antropogeniczne, niedobór podstawowych środków do egzystencji (żywność, woda), zapaść gospodarczo-cywilizacyjna oraz dysfunkcje lub całkowity rozpad struktur państwowych. Przy czym kryzysy europejskie z reguły bywają ograniczone w swym zasięgu: mają one podłoże etniczne, religijne lub cywilizacyjne. Nowymi wyzwaniami dla bezpieczeństwa Europy są również erozje autorytetu instytucji państwa, przestępczość zorganizowana, migracje z rejonów niestabilnych, dawnych kolonii oraz innych regionów świata.

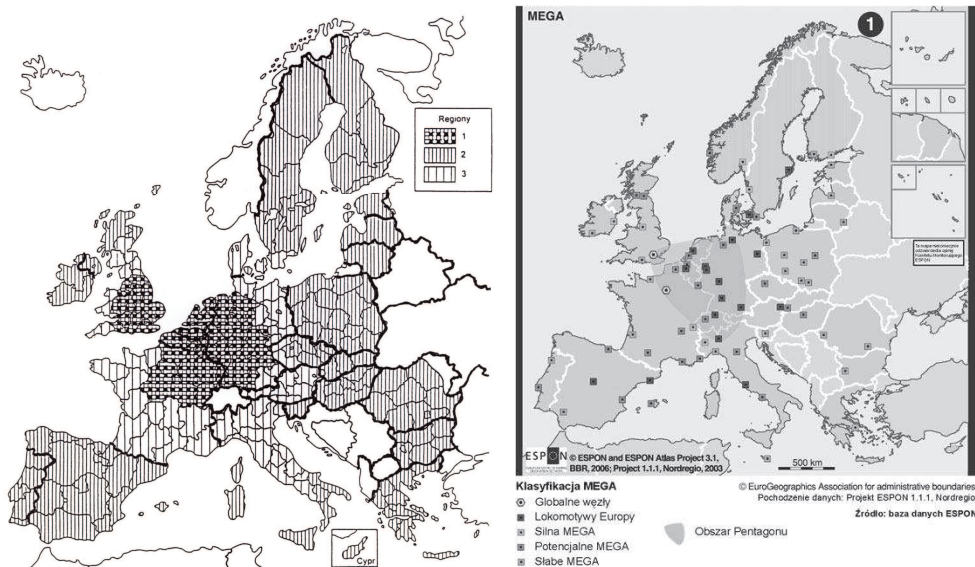
Położenie Polski w Europie Środkowej, pomiędzy centralną a peryferyjną strefą UE (Rysunek 8.), oznacza wysoką potencjalną dostępność przestrzenną do głównych ośrodków gospodarczych i politycznych w skali UE, jak również Europy jako kontynentu.

²¹ Tamże.

²² G. Węclawowicz, *Geopolityczne wymiary w kształtowaniu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. P. Eberhardt, Wydawnictwo IGiPZ PAN, Warszawa 2008, s. 323.

²³ W. Bauwens, A. Clesse, O. Knudsen, *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, Brassey's, London 1996, s. 157-158.

Znaczenie przestrzeni Polski dla rozwoju społeczno-gospodarczego UE jest bardzo często niedoceniane. Traktuje się ją bowiem jako peryferyjną, także w koncepcjach ekspansji skoncentrowanych procesów rozwoju poza obszar tzw. *pentagonu* (Rysunek 8.). Przejawem tego jest rozmieszczenie korytarzy TEN-T (*transeuropean networks-transport*). Polska ma najniższe wśród wszystkich państw członkowskich (bez Cypru i Malty – co jest oczywiste) nasycenie siecią TEN-T w odniesieniu do liczby mieszkańców oraz powierzchni kraju. Podobna sytuacja występuje w wypadku hierarchii ośrodków metropolitalnych, bowiem Warszawa znalazła się dopiero w przedostatniej klasie, a siedem pozostałych polskich aglomeracji w klasie najniższej²⁴.

Rysunek 8. Centrum (obszar Pentagonu – Londyn, Hamburg, Monachium, Mediolan i Paryż) i peryferie w UE 27 krajów: 1. – regiony centralne; 2. – regiony peryferyjne; 3. – regiony przejściowe

Źródło: European Commission (2001), *Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory*, vol.2, 10. Atlas ESPON – Struktura terytorium Europy

Charakterystyczne cechy usytuowania Polski w przestrzeni UE²⁵ to:

- a) bezpośrednie sąsiedztwo Niemiec – kraju o największym potencjale gospodarczym i ludnościowym w UE;

²⁴ J. Szlachta, *Europejski wymiar polityk oddziaływujących na sferę funkcjonowania gospodarki przestrzennej*, [w:] *System planowania przestrzennego i jego rola w strategicznym zarządzaniu rozwojem kraju*, red. T. Markowski, P. Żuber, Wydawnictwo PAN KPZK, Warszawa 2011, s. 51.

²⁵ Patrz: Ekspercki Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033, s.13.

- b) graniczenie przez Morze Bałtyckie z najbardziej zaawansowanymi technologicznie krajami UE – państwami Nordyckimi;
- c) rola wschodniej granicy Polski jako zewnętrznej granicy UE.

Polska rozwinęła aktywną współpracę przygraniczną ze wszystkimi państwami sąsiedzkimi, a wzdłuż granic funkcjonują euroregiony, pokrywające całą ich długość, co dotyczy także obszarów nadmorskich. Programy transgraniczne Europejskiej Współpracy Terytorialnej obejmują współpracę bilateralną z państwami członkowskimi UE i w ramach południowego Bałtyku. Szczególne znaczenie ma współpraca w ramach makroregionów państw Morza Bałtyckiego oraz państw Europy Środkowej. W przypadku granic zewnętrznych Wspólnoty podjęto współpracę w ramach Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa.

Rysunek 9. Obszary integracji w Europie z udziałem Polski

Źródło: Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, projekt z 25.01.2011 r., MRR, Warszawa, s. 47

Na obszarach przylegających z obydwu stron do granicy północno-wschodniej (z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej) i granicy wschodniej (z Białorusią i Ukrainą), pomimo wsparcia polityki regionalnej, procesy integracyjne (Rysunek 9.) i rozwoju powiązań funkcjonalnych są znacznie mniej zaawansowane. Wynika to z utrzymujących się odmienności systemów gospodarczych i politycznych oraz różnic kulturowych państw tego obszaru (Rosja,

Białoruś, Ukraina), choć należy zauważyć, że nasilają się procesy integracji z UE (zwłaszcza w wymiarze gospodarczym).

Cała polska strefa nadbałtycka wymaga wypracowania spójnej obszarowo strategii rozwoju w celu wykorzystania nowych kierunków i potencjałów związanych z gospodarką na morzu oraz rynkami krajów basenu Morza Bałtyckiego. W przedstawionym kontekście, gwoli przeciwdziałania zagrożeniom i wykorzystania szans rozwoju Polski, pojawiła się nowa koncepcja²⁶ kształtowania struktury przestrzeni Polski tzw. „Centralnego Sześciokąta” (Rysunek 10.).

Rysunek 10. Model „Centralnego Sześciokąta” i powiązań funkcjonalnych
Autor: P. Korcelli (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN)

Idea ta odbiega od wizji, przedstawionych w Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK) (2001), jak również Zaktualizowanej KPZK (2005), w których uwypuklono rolę pasm rozwoju, postępującego z zachodu i związanego z podporządkowanym wymogom tranzytu przez Polskę układem głównych sieci komunikacyjnych. „Centralny Sześciokąt” nawiązuje w zmodyfikowanej formie, uwzględniającej współczesne uwarunkowania, do wcześniejszych koncepcji struktury przestrzennej Polski, opracowanych przez Stanisława Leszczyckiego, Kazimierza Dziewońskiego i Bolesława Malisza, odwzorowujących układ obszarów koncentracji osadnictwa oraz głównych węzłów gospodarki kraju. Jest to także koncepcja alternatywna wobec scenariuszy rozwoju osadnictwa miejskiego w Europie, przedstawionych w programie badawczym ESPON, wskazujących na prawdopodobne rozszerzanie się stref metropolizacji,

²⁶ Tamże, s. 145.

związanej z koncentracją zaawansowanej gospodarki opartej na wiedzy, w kierunkach omijających od północy i południa terytorium Polski.

Realizacji wizji „Centralnego Sześciokąta” sprzyja policentryczny układ głównych miast Polski, przy stosunkowo niewielkiej – w porównaniu z większością krajów europejskich – dominacji miasta stołecznego nad ośrodkami regionalnymi; pełnienie przez te ośrodki istotnych funkcji o zasięgu krajowym; jak również brak barier przyrodniczych utrudniających interakcje między ośrodkami miejskimi. Przy spełnieniu warunku maksymalnie czterogodzinnej wzajemnej dostępności centrów głównych miast, możliwe jest wykształcenie się wspólnego rynku inwestycyjnego, opartego na codziennych bezpośrednich kontaktach gospodarczych. Ułatwi to rozwój funkcji metropolitalnych, zlokalizowanych w kilku ośrodkach, funkcji konkurencyjnych w stosunku do funkcji pełnionych przez duże miasta innych krajów europejskich, przy jednoczesnym ograniczeniu wzrostu kosztów zewnętrznych (transportowych, środowiskowych, społecznych), charakterystycznych dla intensywnie zagospodarowanych, wielomilionowych aglomeracji miejskich.

Wewnątrz „Centralnego Sześciokąta”, który skupia obecnie ok. 1/3 powierzchni kraju, ok. 2/3 ogólnej liczby ludności (ok. 22 mln) i wytwarza około 4/5 PKB, ukształtują się funkcjonalne zespoły Warszawy i Łodzi oraz Krakowa i konurbacji górnośląskiej, integrujące rynki pracy i zaawansowanych usług pełnionych przez te ośrodki i zespoły miejskie. Usytuowanie danego miasta lub subregionu w obrębie „Centralnego Sześciokąta” nie zapewnia przy tym jego korzystnego rozwoju, zwiększa jednak znacznie możliwości rozwoju. Taki kształt systemu osadniczego zapewnia terytorialną spójność i konkurencyjność polskiej przestrzeni i gospodarki w UE.

Ukształtowanie się „Centralnego Sześciokąta” będzie przeciwdziałać oraz zapobiegać dezintegracji krajowego systemu osadniczego, zwłaszcza rozbitcia na dwa podsystemy – zachodni i wschodni, w wyniku wciągania miast zachodniej Polski w orbitę bezpośredniego oddziaływania metropolii berlińskiej. Zachowując wewnętrzną integrację, „Centralny Sześciokąt” pozostanie systemem otwartym, powiązaniem zarówno z krajowymi ośrodkami miejskimi położonymi poza jego zasięgiem, jak i innymi europejskimi skupiskami ośrodków metropolitalnych: południowej Skandynawii (Sztokholm-Kopenhagi), północnych (Berlin-Hamburg) i południowo-wschodnich Niemiec (Saksonii-Turyngii) i Czech (Lipsk-Drezno-Praga) oraz krajów naddunajskich (Wiedeń-Bratysława-Budapeszt). Usytuowanie poza „Centralnym Sześciokątem” ważnych ośrodków miejskich, w pierwszym rzędzie Szczecina i Lublina, następnie Białegostoku, Rzeszowa i Olsztyna, budzi pewne kontrowersje, jednakże, jak zapewniają autorzy koncepcji, ośrodki te będą się rozwijały przy wsparciu polityki przestrzennej i regionalnej.

Nowym narzędziem rozwoju regionalnego i współpracy terytorialnej UE, jest Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej (EUWT). Ten nowy instrument prawny wprowadzony przez prawo wspólnotowe, pozwala na tworzenie sformalizowanych grup współpracy przez podmioty publiczne z różnych państw członkowskich. Podstawę prawną dla funkcjonowania EUWT stanowi rozporządzenie (WE) nr 1082/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie europejskiego ugrupowania współpracy terytorialnej. Wprowadzie

rozporządzenie ma charakter aktu wiążącego i bezpośrednio obowiązującego, jednak jego art. 16 wprowadza obowiązek ustanowienia przez państwa członkowskie przepisów, które zapewnią skuteczne stosowanie tej regulacji wspólnotowej. W tym celu na gruncie prawa polskiego przygotowana jest ustawa o europejskim ugrupowaniu współpracy terytorialnej.

Dotychczasowe doświadczenia w stosowaniu istniejących instrumentów współpracy terytorialnej wykazały, że państwa członkowskie, a w szczególności władze regionalne i lokalne, zmagają się z szeregiem trudności, będących efektem zróżnicowanych systemów prawnych funkcjonujących w poszczególnych państwach członkowskich. EUWT mają na celu zmniejszenie tych trudności, a w efekcie ułatwienie i wzmocnienie działań w zakresie współpracy transgranicznej, transnarodowej i międzyregionalnej. Zastosowanie tego instrumentu prawnego ma doprowadzić do osiągnięcia długoterminowych i strategicznych celów spójności społecznej i gospodarczej [podkreślenie – autor], o których mowa w art. 159 akapit trzeci Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską (WE).

EUWT wykonuje zadania powierzone mu przez członków, które celują w ułatwianiu i upowszechnianiu współpracy terytorialnej gwoili osiągnięcia spójności społecznej oraz gospodarczej na obszarach, gdzie prowadzona jest współpraca. Ponadto ma stanowić instrument wielopłaszczyznowego rozwoju sfery publicznej dla obszarów oddzielonych granicą państwową. Warto dodać, że współpraca ta ma mieć charakter zinstytucjonalizowany, co zostało zagwarantowane poprzez możliwość nadawania EUWT osobowości prawnej. Wyróżnia się cztery typy zadań, która mogą być realizowane przez EUWT²⁷ w celu:

- a) realizacji programów [podkreślenia w ramach typologii – autor], w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) (np. EUWT jako Instytucja Zarządzająca i/lub Wspólny Sekretariat Techniczny dla programów EWT);
- b) realizacji projektów EWT współfinansowanych ze środków funduszy strukturalnych (np. projekty transgraniczne/transnarodowe/międzyregionalne);
- c) podjęcia innych form współpracy terytorialnej poza systemem finansowania przez WE;
- d) realizacji innych przedsięwzięć finansowanych przez WE dotyczących współpracy terytorialnej.

EWT wdrażana jest za pomocą trzech typów programów operacyjnych:

- a) współpracy transgranicznej, której celem jest rozwijanie wspólnych inicjatyw lokalnych i regionalnych,
- b) współpracy transnarodowej, ukierunkowanej na integrację terytorialną UE poprzez wspieranie dostępności, zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich, innowacyjność i ochronę środowiska naturalnego,
- c) współpracy międzyregionalnej, umożliwiającej wymianę doświadczeń i najlepszych praktyk w zakresie m.in. wspierania innowacyjności oraz gospodarki opartej na wiedzy , a także ochrony środowiska.

Polska uczestniczy w następujących programach operacyjnych w ramach poszczególnych komponentów Europejskiej Współpracy Terytorialnej:

²⁷ Patrz portal: <http://www.interreg.gov.pl/20072013/EUWT/> [dostęp dn. 26 listopada 2012 r.].

- a) współpraca transgraniczna:
- Polska (województwo zachodniopomorskie)-Niemcy (Meklemburgia/Pomorze Wschodnie-Brandenburgia);
 - Polska (województwo lubuskie)-Niemcy (Brandenburgia);
 - Polska (województwo lubuskie i województwo dolnośląskie)-Niemcy (Saksonia);
 - Polska-Republika Czeska;
 - Polska-Republika Słowacka;
 - Polska-Litwa;
 - Polska-Szwecja-Dania-Litwa-Niemcy (Południowy Bałtyk).
- b) współpraca transnarodowa:
- Region Morza Bałtyckiego (ang. akronim BSR) – oprócz Polski w tym programie uczestniczą Dania, Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, Niemcy (wybrane regiony zlewiska Bałtyku), Szwecja oraz trzy państwa spoza UE: Białoruś (wybrane regiony), Norwegia i Rosja (wybrane regiony);
 - Europa Środkowa – oprócz Polski w tym programie uczestniczą: Austria, Czechy, Niemcy (wybrane regiony), Słowacja, Słowenia, Węgry, Włochy (wybrane regiony), Ukraina (wybrane regiony).

Programem współpracy międzyregionalnej obejmującym całe terytorium UE jest natomiast INTERREG IV C.

Jak widać z przedstawionych treści, drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. Wybór celów i obszarów interwencji wynika z diagnozy sytuacji, w tym najważniejszych uwarunkowań rozwojowych oraz trendów rozwojowych kraju na tle międzynarodowym, przede wszystkim w skali UE.

Odnosząc się do elementów struktury przestrzennej kraju, zdefiniowano sześć głównych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju²⁸ w horyzoncie roku 2030, które są ze sobą ściśle powiązane i dopełniają się wzajemnie:

- 1) Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
- 2) Poprawa spójności wewnętrznej kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.
- 3) Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

²⁸ Patrz: *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, projekt z 25.01.2011 r., opracowanie MRR, Warszawa, s.62.

- 4) Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie oraz utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
- 5) Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa [podkreślenie – autor].
- 6) Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Najważniejszym dokumentem formalno-prawnym, gdzie sprecyzowane są zasady realizacji polityki przestrzennej państwa jest ustawa z dnia 27 marca 2003 r. „o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym”, której treść od momentu przyjęcia była wielokrotnie uzupełniana. Polityka przestrzenna²⁹ (ang. *spatial Policy*) w Polsce prowadzona jest na czterech poziomach: gminnym, powiatowym, wojewódzkim i krajowym. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej państwa, w tym koordynację z tą polityką planów zagospodarowania przestrzennego województw, wyrażoną w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, należy do zadań Rady Ministrów. Minister Obrony Narodowej, jako członek Rady Ministrów, jest odpowiedzialny za kształtowanie i realizację polityki zagospodarowania terenów przeznaczonych na cele obronności.

Istotne postanowienia dotyczące uwzględniania problematyki bezpieczeństwa i obronności w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym zawarte są w art. 16 ust. 3 ustawy: „Minister właściwy do spraw budownictwa, gospodarki przestrzennej i mieszkaniowej, w porozumieniu z Ministrem Obrony Narodowej, określi, w drodze rozporządzenia, sposób uwzględniania w zagospodarowaniu przestrzennym potrzeb obronności i bezpieczeństwa państwa, uwzględniając w szczególności problematykę związaną z:

- 1) przygotowaniem i przeciwdziałaniem zagrożeniom zewnętrznym, a zwłaszcza agresji militarnej;
- 2) przygotowaniem i przeciwdziałaniem zagrożeniom wewnętrznym, a zwłaszcza zagrożeniom bezpieczeństwa i porządku publicznego, katastrofom i klęskom żywiołowym oraz zagrożeniom gospodarczym i ekonomicznym”.

Na tej podstawie wydane zostało rozporządzenie³⁰ przez Ministra Infrastruktury, które precyzuje przedstawioną problematykę. Uwzględnianie potrzeb obronności państwa w zagospodarowaniu przestrzennym ma na celu zapewnienie warunków do obrony [podkreślenia – autor] terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności przez:

- a) utrzymanie potencjału obronnego państwa;
- b) zapewnianie warunków do funkcjonowania sił zbrojnych w okresie pokoju oraz do działania w razie agresji militarnej;

²⁹J. Gaździcki, *Leksykon geomatyczny*, Wydawnictwo PTIP, Warszawa 2001.

³⁰ Patrz: Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 maja 2004 r. (Dz. U. nr 125 poz. 1309) w sprawie sposobu uwzględniania w zagospodarowaniu przestrzennym potrzeb obronności i bezpieczeństwa państwa.

- c) zapewnienie warunków do przyjęcia, rozmieszczenia, zaopatrywania i funkcjonowania sojusznicznych sił zbrojnych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- d) zapewnianie funkcjonowania gospodarki państwa w razie agresji militarnej, w tym ewakuacji ludności i elementów materialnych gospodarki;
- e) tworzenie warunków umożliwiających lokalizację, realizację i adaptację obiektów i urządzeń niezbędnych w zakresie potrzeb obronnych.

Problematyka bezpieczeństwa i obronności uwzględniana jest w planowaniu oraz zagospodarowaniu przestrzennym na wszystkich poziomach administracji państwa, a przedsięwzięcia realizowane w tych ramach mają istotne znaczenie w aspekcie kształtowania przestrzeni bezpieczeństwa państwa. Z uwagi na ograniczone rozmiary niniejszego artykułu trudno było przedstawić zasygnalizowane tu problemy z większą szczegółowością, stąd autor odsyła zainteresowanych tą problematyką do pozycji wskazanych w bibliografii. Przede wszystkim należy wspomnieć, że aktualnie odbywają się końcowe konsultacje społeczne dotyczące opracowania, które ma najważniejsze znaczenie dla realizacji polityki przestrzennej w naszym państwie, a jest to KPZK 2030, której projekt z 25.01.2011 r., opracowany przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR) jest prezentowany na stronie internetowej tego ministerstwa. Integralną częścią opracowanej koncepcji są ekspertyzy wykonane przez zespoły naukowców z różnych ośrodków i instytucji w kraju. Materiały te są również dostępne na stronach MRR wymienionych w bibliografii. W odniesieniu do przedstawianej problematyki istotne znaczenie posiadają dwie ekspertyzy opracowane pod kierownictwem autora niniejszego artykułu:

- 1) „Problemy obronności i bezpieczeństwa państwa oraz wynikające z tego konflikty i ograniczenia rozwoju przestrzennego – rekomendacje dla KPZK”, [w:] Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033, tom IV, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2008, s. 501-600.
- 2) „Odporność układu polskiej przestrzeni na zakłócenia zewnętrzne – przestrzenne i terytorialne uwarunkowania obronności i bezpieczeństwa państwa – rekomendacje dla KPZK”, [w:] Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033, tom IV, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2008, s. 601-676.

Zakończenie

Bezpieczeństwo należy do zasadniczych egzystencjalnych potrzeb człowieka, a także struktur które tworzą np. rodziny czy państwa. W wymiarze współczesnego rozwoju cywilizacyjnego jest ono ściśle powiązane z przestrzenną działalnością i rozwojem człowieka.

Warto także podkreślić, iż planowe kształtowanie struktury przestrzennej jest jednym z najistotniejszych zadań warunkujących racjonalny rozwój w zgodzie z przyjętymi zasadami np. rozwojem zrównoważonym. Przeobrażenia strukturalne Polski po 1989 r. i tempo przemian społeczno-ekonomicznych spowodowały zachwianie stabilności w działalności planistycznej i realizacyjnej (zagospodarowania przestrzennego) doprowadzając do poważnych problemów w

zakresie przestrzegania przyjętych zasad, funkcjonowania obiektów i dalszej ich rozbudowy, szczególnie infrastruktury obronnej kraju.

Poznanie, zwłaszcza jednak wyjaśnienie specyfiki kształtowania przestrzennego zagospodarowania kraju w kontekście jego obronności i bezpieczeństwa, jest zadaniem bardzo złożonym. Wymaga ono bowiem przedstawienia złożoności nie tylko problematyki zagospodarowania przestrzennego, lecz także zmienności sytuacji geopolitycznej oraz geostrategicznego położenia państwa, które uzależnione jest od procesów zachodzących zarówno w jego najbliższym otoczeniu, jak i w dalszym (regionie, kontynencie, świecie). Problem polega jednak na tym, że struktura przestrzenna kraju ukształtowana w określonej sytuacji polityczno-militarnej, może nie spełniać oczekiwanej roli po zmianie tej sytuacji, np. transformacja ustrojowa w Polsce, która spowodowała, że wiele elementów struktury przestrzennej kraju straciło na znaczeniu, a w niektórych przypadkach stało się w ogóle nieprzydatne.

Trzeba ponadto mieć świadomość, że terytorium Polski uległo istotnemu „przesunięciu” po II wojnie światowej, a wcześniej w wymiarze przestrzennym było kształtowane przez państwa zaborcze, które realizowały własne powiązania infrastrukturalne, kierowane do swoich centrów (Berlin, Wiedeń, Moskwa). Stąd trudno do dzisiaj uzyskać pełną spójność naszej przestrzeni, pomimo olbrzymich środków finansowych które wykorzystywane są w ramach członkostwa Polski w UE i realizacji szeregu programów operacyjnych.

Wstąpienie Polski w struktury NATO oraz UE sprawiło, że powstały nowe uwarunkowania kształtowania struktury przestrzennej kraju. Zmalało bowiem zagrożenie militarne, a wzrosły zagrożenia cywilizacyjne. Ponadto powstały determinanty do wykorzystania atrybutów naszego położenia i sprostania międzynarodowym wyzwaniom – chociażby w kontekście rozwoju transkontynentalnych połączeń transportowych.

Uwarunkowaniom geopolitycznym, koncepcjom rozwoju przestrzennego i strategiom rozwoju kraju, szczególnie wymiarom przestrzennym, poświęcono wiele opracowań. Autor dostrzega bowiem wielkie korzyści z budowy transeuropejskiej sieci transportowej, jednak dostrzega także zmieniającą się rolę terytorium Polski jako obszaru tranzytowego. Zauważa także potrzebę budowy nowych i modernizację istniejących dróg samochodowych, linii kolejowych, lotnisk, sieci elektroenergetycznej i rurociągowej oraz innych komponentów infrastruktury w naszym państwie dla usprawnienia procesów inwestycyjnych i zaktywizowania rozwoju całego terytorium Polski. Są to często rozważania geopolityczne oraz wybory strategiczne.

Analizując ustawodawstwo w zakresie planowania przestrzennego w kontekście obronności i bezpieczeństwa zwrócono uwagę na spójność i względną efektywność realizowanych procedur planowania przestrzennego w odniesieniu do problematyki bezpieczeństwa, ale również na szereg zmian jakie czekają Polaków w najbliższej przyszłości, chociażby w obliczu nowego rozszerzonego podejścia do kwestii bezpieczeństwa narodowego i koniecznej koordynacji wielu działań z tym związanych przez kompetentne struktury.

Eksponuje się także konflikty przestrzenne występujące na terytorium Polski w zakresie działalności przemysłowej, rozbudowy infrastruktury, a także lokalizacji

wybranych elementów infrastruktury obronnej, a więc realizacji obiektów celu publicznego. Wynika to z faktu, że w polskim ustawodawstwie nie odróżnia się tzw. lokalizacji „twardych”, które ze względów bezpieczeństwa państwa nie mogą być negocjowane, od lokalizacji „miękkich”, które mogą być przedmiotem negocjacji. Istotna jest w tym względzie również konieczność uwzględniania potrzeb systemu obronności i bezpieczeństwa państw w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią [podkreślenie – autor].

Bibliografia

Źródła i opracowania:

- Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju*, Wydawnictwo PAN, Warszawa 2002.
- Bauwens W., Clesse A., Knudsen O., *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, Brassey's, London 1996.
- Domański R., *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Eberhardt P. (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, Wydawnictwo IGiPZ PAN, Warszawa 2008.
- Ekspercki projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033*, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2008.
- European Commission, *Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory*, vol. 2, 10, 2001.
- Gryz J. (red.), *Bezpieczeństwo w stosunkach transatlantyckich*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Karwińska A., *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Katzenstein P. J., *A World of Regions: Asia and Europe In the American Imperium*, Cornell University Press, Ithaca 2005.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, „Monitor Polski”, Warszawa 2001, s. 503–595.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, projekt z 25.01.2011 r., opracowanie MRR, Warszawa.
- Kościuk L., *Identyfikacja podstawowych interesów w sferze bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo w stosunkach transatlantyckich*, red. J. Gryz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Lach Z., Łaszczuk A., Skrzyp J., *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*, Wydawnictwo Zarządu Geografii Wojskowej MON, Warszawa 2001.
- Lach Z., Skrzyp J., *Geopolityka i geostrategia*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2007.
- Lach Z. i inni, *Problemy obronności i bezpieczeństwa państwa oraz wynikające z tego konflikty i ograniczenie rozwoju przestrzennego*, [w:] *ciż, Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*, t. IV, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.

Lach Z. i inni, *Odporność układu polskiej przestrzeni na zakłócenia zewnętrzne – przestrzenne i terytorialne uwarunkowania obronności i bezpieczeństwa państwa*, [w:] ciż, *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*, t. IV, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.

Markowski T., Żuber P., *System planowania przestrzennego i jego rola w strategicznym zarządzaniu rozwojem kraju*, Wydawnictwo PAN KPZK, Warszawa 2011.

MC 334/1 – *Zasady i główne kierunki działania NATO w zakresie wsparcia państwa - gospodarza (HNS)*.

Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, listopad 2006, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Podstawy teoretyczne gospodarki przestrzennej i zarządzania przestrzenią, red. T. Bajerowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2003.

Potoczek A., *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*, Wydawnictwo Agencja Tonik, Toruń 2003.

Przewłocki J. (red.), *Europa Środkowa jako obszar interesów regionalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999.

Raport o stanie zagospodarowania kraju, Wydawnictwo MTiB, Warszawa 2006.

Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2006.

Strategia rozwoju Polski do roku 2020, t. I, *Diagnoza ogólnych uwarunkowań rozwojowych*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2000.

Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP 2011-2022 – projekt z dn. 20.06.2011 r.

Topolski I. i inni, *Regiony w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009.

Węclawowicz G., *Contemporary Poland space and society*, UCL Press, London 1996.

Węclawowicz G., *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Węclawowicz G. i inni, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Wydawnictwo PAN, IGiPZ, Warszawa 2006.

Wyzwania dla polskiej polityki przestrzennej, materiał konferencyjne, Konferencja organizowana przez sejmową Komisję Infrastruktury, Ministerstwo Infrastruktury we współpracy z Biurem Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Warszawa, 24 czerwca 2008.

Źródła internetowe:

<http://www.interreg.gov.pl/20072013/EUWT/>
<http://en.southbaltic.eu/index/?id=1afa34a7f984eeabdbb0a7d494132ee5>
http://www.mrr.gov.pl/Rozwoj%20przestrzenny/Polska%20polityka%20przestrzen na/Prace%20nad%20KPZK%2020082033/Documents/019e842b34534700a5f73c290ba535efAON_Ekspert1_zag_prz.pdf
http://www.mrr.gov.pl/Rozwoj%20przestrzenny/Polska%20polityka%20przestrzen na/Prace%20nad%20KPZK%2020082033/Documents/67e74350b65c4c7ea45dab621bee6646AON_Ekspert2_zag_prz.pdf

SUMMARY

Geopolitical aspects of creating state's security space

Security is a fundamental existential human needs, as well as the structures that make up such as the family or the state. In terms of the development of modern civilization is closely associated with spatial operations and human development. It should also be emphasized that the planned development of the spatial structure is one of the most important tasks of determining the rational development in accordance with the accepted principles such as sustainable development. Polish accession to the NATO and EU structures created the new conditions shaping the spatial structure of Poland. In fact decreased military threats and increased civilization's threats. Furthermore, there are determinants of the use of the attributes of Polish location and meet the international challenges – even in the context of the development of transcontinental transport links.

Author underlines great benefits because of the construction of the trans-European transport network, but also recognizes the changing role of the Polish territory as a transit area. Also notes the need for construction of new and modernization of existing road vehicles, railways, airports, power and pipeline networks and other infrastructure components in Poland to improve the investment process and activate the development of the whole Polish territory. Author also exposes spatial conflicts occurring on the Polish territory in industrial activities, infrastructure development, as well as the location of selected elements of the defense infrastructure, and therefore the implementation of facilities for the public. This is due to the fact that in Polish legislation does not so distinguished “hard location” that for reasons of national security can not be denied, the “soft location”, which may be the subject of negotiations.